

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО КОМПОНЕНТА ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто проблему формування рефлексивного компонента як важливої умови розвитку професіоналізму майбутніх учителів фізичного виховання. Охарактеризовано складові елементи рефлексивного компоненту, обґрунтовано місце рефлексивного компоненту в системі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання.

Ключові слова: рефлексивний компонент, самооцінка, самосвідомість, професіоналізм.

Постановка проблеми. Глибокі соціально-політичні, духовні й економічні зрушення, що відбуваються в суверенній, демократичній Україні, спонукають до реформування системи освіти, яка має забезпечити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості, формування поколінь, здатних навчатися протягом життя. Успішна реалізація визначених завдань безпосередньо пов'язана з удосконаленням професійної підготовки педагогічних кадрів, підготовки вчителя нової генерації. Одним з ефективних напрямків вдосконалення професійної підготовки студентів вишу вважаємо керований вплив на формування рефлексивних якостей у майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування рефлексії є предметом досліджень багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних учених. Істотний внесок у вивчення проблеми рефлексії внесли такі вчені, як І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, І. Зязюн, С. Рубінштейн, В. Зінченко, Г. Щедровицький та інші.

Певні її аспекти розглянуто в працях А. Гурєєва (формування рефлексії професійної діяльності педагогів), Н. Крашеніннікової (процес розвитку педагогічної рефлексії майбутнього вчителя), А. Максимова (формування рефлексивної компетентності майбутнього педагога фізичної культури).

Проте, незважаючи на те, що з боку науковців велика увага приділяється вказаній вище проблемі, формування рефлексивного компонента як важливої складової розвитку професіоналізму майбутніх учителів фізичного виховання залишається ще недостатньо розробленим.

Недостатня сформованість у вчителя професійного самоаналізу, самосвідомості, що залежить від уміння займати рефлексивну позицію, проявляється в неадекватних оцінках різних аспектів власної діяльності, особистісних якостей, поведінки, що заважає продуктивній педагогічній діяльності та вирішенню актуальних педагогічних завдань.

Формулювання мети роботи. Мета пропонованої роботи розглянути формування рефлексивного компонента як важливої умови розвитку професіоналізму майбутніх учителів фізичного виховання.

Відповідно до визначеної мети були поставлені такі завдання: охарактеризувати складові елементи рефлексивного компоненту, визначити та обґрунтувати місце рефлексивного компоненту в системі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі теоретичного аналізу проблеми ми впевнилися в тому, що усвідомлення, критичний самоаналіз і визначення шляхів конструктивного удосконалення педагогічної діяльності відбувається за допомогою рефлексії. Саме цей процес допомагає вчителю подивитися на свою професію з позиції іншої людини, розвинути відповідне ставлення до неї, зайняти позицію поза нею, над нею, для судження про неї.

Рефлексія – одна з важливих професійно-педагогічних характеристик учителів, тому такі її елементи, що стимулюють процеси самосвідомості, як самоаналіз, самооцінка, самопізнання, саморозуміння, самоповага та інші доцільно досліджувати саме в умовах професійної підготовки студентів до майбутньої педагогічної діяльності.

Під час аналізу літературних джерел нами було встановлено, що рефлексія пов'язана з прагненням учителя до аналізу, узагальнення, осмислення досвіду власної роботи, оцінки її з позиції соціальної значущості. Такий аналітичний підхід, тобто установка (готовність, настрої) учителя на постійний "зворотний зв'язок"; уміння бачити й оцінювати отриману інформацію з позиції учня; оцінка результативності та доцільності застосованих ним педагогічних впливів, способів розв'язання педагогічних завдань і вирішення соціально-психологічних ситуацій є найважливішим шляхом формування професіоналізму педагога. Рефлексивна позиція вплітається в усі аспекти навчально-виховного процесу вищого навчального закладу і є завжди необхідною та актуальною.

За допомогою рефлексії можна зрозуміти вирішення завдань іншою людиною, осмислити їх, внести певні корективи і стимулювати нові рішення [6].

Рефлексія визначає ставлення вчителя до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності, передбачення себе в педагогічній ситуації. Здібність порівнювати, зіставляти власне бачення себе з оцінками інших учасників взаємодії допомагає вчителю усвідомити те, яким він насправді сприймається й оцінюється іншими [3].

Рефлексивна позиція вчителя є важливим фактором власного самовдосконалення. Вона сприяє цілісності та динамізму внутрішнього життя людини, допомагає стабілізувати і гармонізувати її емоційний

світ, мобілізувати вольовий потенціал, гнучко керувати ним. Вчитель, який має таку позицію, обмірковує, аналізує, досліджує, інтегрує, збагачує і передбачає власний професійний досвід.

Накопичення досвіду в процесі педагогічної діяльності є необхідною, але недостатньою умовою зростання професіоналізму. Її розвиток відбувається лише при постійному осмисленні, аналізі власної педагогічної діяльності, вчинків, поведінки.

У дослідженнях А. Бодальова, Л. Божович, А. Ковальова та інших психологів показано, що усвідомлення властивостей і якостей особистості, певний рівень самооцінки є необхідною передумовою самовиховання. Науковці також звертають увагу на залежність між розвитком самооцінки і ставленням людини до самовиховання, ефективністю роботи над собою [1].

Самооцінка є показником певного психічного розвитку особистості і виступає рівнем самовизначення особистості, дзеркалом особистісних якостей людини. Вона по-різному регулює діяльність, залежно від міри своєї адекватності. Так, адекватна самооцінка означає гнучкість у перебудові поведінки у відповідь на успішність (неуспішність) діяльності та виявляється на рівні домагань особистості; передбачає необхідний рівень самокритичності особистості.

І. Чеснокова розглядає завищену самооцінку як відсутність необхідної самокритичності, занижену – як наслідок гіпертрофованої самокритичності [8]. За даними дослідження В. Сафіна, стійка, неадекватно завищена самооцінка корелює з низькою тривожністю та екстраверсією, а стійка, неадекватно занижена – з високою тривожністю та інтроверсією [7].

На думку М. Боришевського, людина, яка звикла себе переоцінювати, далека від самокритичності; у взаєминах з оточуючими проявляє постійну схильність до конфліктів, тому в неї виникають серйозні труднощі у спілкуванні [2]. Переоцінка власних можливостей, як правило, пов'язана з недооцінкою оточуючих та занадто критичним ставленням до них. Занижена самооцінка характеризує особистість як критичну, замкнену, невпевнену у своїх силах, як таку, що не знає власних позитивних якостей, фіксує увагу на своїх недоліках, має труднощі у спілкуванні, бо вважає себе нецікавою для інших. Така людина боїться контактів з оточуючими.

Адекватне самооцінювання, відбувається у процесі діяльності та міжособистісної взаємодії. Соціум суттєво впливає на формування самооцінки особистості. Ставлення людини до самої себе є більш пізнім утворенням у системі ставлень людини до світу. У період професійної діяльності вона набуває різного характеру: адекватна або неадекватна, позитивна або негативна.

Уміння оцінювати ефективність отриманого результату взаємодії дуже важливе, оскільки саме в оцінці здійснення задуму вчитель отримує інформацію для подальшого проектування. І саме в цьому найбільше виявляється його здатність до рефлексивної регуляції власної діяльності.

Переконані, що предметом педагогічної рефлексії виступають усі аспекти педагогічної діяльності. Рефлексія виявляється в процесі взаємодії, у способах і характері дій та вчинків. Вона впливає на внутрішні стимули розвитку потреби вчителя в самоосвіті і тісно пов'язана з високим рівнем творчості в професійній сфері, усвідомленням себе в цій позиції та оцінкою ефективності власної діяльності, осмисленням її не тільки "для себе", але й "для інших".

У своєму розвитку самооцінка проходить декілька етапів, які пов'язані з усвідомленням віку та діяльності суб'єкта – носія самосвідомості. Кожен етап передбачає пізнання себе й оцінку своїх сил і можливостей, критичне ставлення до себе і результатів власної діяльності. Онтогенез розвитку самооцінки включає: накопичення знань про себе; усвідомлення нормативів розвитку; оцінювання себе на основі цих знань і нормативів розвитку; прояв перетворювальної функції самосвідомості, яка виражається у самовдосконаленні особистості як суб'єкта майбутньої професійної діяльності [4].

Уважаємо, що самооцінка відіграє велику роль у процесі досягнення вчителем педагогічної майстерності. Тому при підготовці майбутніх учителів фізичного виховання ми прогнозуємо формування у студентів уміння оцінювати себе і свої професійні дії.

Слід зазначити, що здатність до самооцінки себе як майбутнього професіонала стихійно не формується. Більшість студентів молодших курсів педагогічних вищих навчальних закладів ще не має досвіду професійної діяльності, тому вперше студент оцінює себе як педагога під час проходження педагогічної практики, коли він знайомиться зі своєю майбутньою професією. На основі аналізу власних успіхів і невдач, оцінювання іншими людьми, порівняння з професіоналами відбувається розвиток самооцінки в сторону її адекватності, і, разом з тим, розвивається потреба в постійному самоаналізі, в професійній рефлексії.

Отже, можна стверджувати, що здатність особистості до адекватної самооцінки є ефективним засобом управління процесом самовиховання і впливає на формування професіоналізму майбутнього фахівця фізичного виховання.

З розвитком професійної рефлексії у майбутнього вчителя ми пов'язуємо можливість рішення багатьох кардинально важливих питань: підготовки майбутнього фахівця до духовно-творчої самореалізації, що виявляється насамперед у відході від шаблонів і стереотипів; у виробленні програми вимог до себе, до процесу і результатів діяльності; усвідомлення вчителем змісту своєї професії; знаходження зацікавленого, критичного відношення до різних її аспектів; послідовного збагачення професійного досвіду і майстерності.

Об'єктивна самооцінка залежить від ставлення до самого себе, саморозуміння, самоповаги особистості. На думку Б. Кайгородова саморозуміння є процесом усвідомлення людиною свого існування, результатом якого є когнітивне, емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності [5]. Ученим виділено такі показники розуміння людиною себе: здатність до об'єктивності, сприйнятливості, здатність до самоспостереження, відкритість новому досвіду, емпатія, узгодженість зовнішніх та внутрішніх джерел інформації про себе та інших, соціальна зрілість, відповідальність, розуміння іншої людини.

Ставлення до себе самого та саморозуміння пов'язано із самоповагою, яка є необхідною умовою для встановлення адекватного шанобливого ставлення до інших. Адекватна і при цьому достатньо високого рівня самоповага характеризує особистість оптимального функціонування і цілком може бути основою для зростання самооцінки.

Уважаємо, що об'єктивна самооцінка, яка безпосередньо впливає на самовиховання, є основним показником сформованості самосвідомості. Лише усвідомивши себе в ролі вчителя, вихователя, майбутній педагог відкриває для себе можливості активного професійного саморозвитку, намагається сформувати професійно значущі якості, підвищити рівень педагогічної майстерності.

На нашу думку, самосвідомість – це прикінцевий результат сформованості всіх компонентів професіоналізму майбутнього вчителя фізичного виховання (мотиваційного, змістово-операційного та рефлексивного), які є взаємозалежними та взаємозумовленими. У вчителя не може бути розвинена самосвідомість без сформованої мотивації на професійну діяльність, рефлексії.

У зв'язку з цим професійну самосвідомість можна розглядати як усвідомлення особистістю себе в педагогічній діяльності, а саме: усвідомлення власних потреб, інтересів, прагнень, ціннісних орієнтацій, соціальних ролей та мотивів професійної діяльності; оцінка своїх професійних можливостей (знань, умінь, навичок, якостей); формування власного індивідуального стилю діяльності.

Отже, сформована самосвідомість є важливим механізмом розвитку професіоналізму майбутніх фахівців. Вона реально відображає процес професійного становлення та розвитку педагога ще на етапі навчання у вищому навчальному закладі; є механізмом, який забезпечує саморегулювання особистістю власної професійної діяльності на основі усвідомлення особистих прагнень і можливостей у професійній діяльності, а також показником ступеня оволодіння вчителем професією, що дає можливість визначити причини успіхів і невдач, вносити необхідні корективи до діяльності, визначати перспективи професійного самовдосконалення.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Уміння особистості збирати, засвоювати, переосмислювати та вільно оперувати якомога більшим потоком інформації є одним із найважливіших чинників, що потребує пильної уваги. Під час навчання у вищому навчальному педагогічному закладі завдання викладачів, на нашу думку, полягає не тільки в тому, щоб формувати професійні знання, уміння та навички студентів, але й розвивати їхні особистісні якості, необхідні в майбутній професії, тобто формувати професійно підготовлену особистість майбутніх учителів.

Подальші дослідження будуть проведені у напрямку вивчення інших аспектів формування професіоналізму майбутніх фахівців фізичного виховання.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Избранные психологические труды: проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М., 1995. – 209 с.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 (14). – С. 144-150.
3. Кара С. І. Самосвідомість як підгрунтя рефлексивності та важливий показник професіоналізму майбутніх учителів фізичного виховання / С. І. Кара // Наука і освіта. – Одеса, 2014. – № 4. – С. 75-78.
4. Кацова Л. І. Діяльний підхід в підготовці вчителя і педагогічна практика / Л. І. Кацова, Д. О. Вельдбрехт // Сучасний вчитель і його науково-педагогічна підготовка [за ред. І. І. Кобиляцького]. – Херсон, 1991. – 165 с.
5. Кайгородов Б. В. Самопонимание. Миф и реальность / Б. В. Кайгородов. – М., 2000.
6. Кулюткин Ю.Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя / Ю. Н. Кулюткин // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 21-30.
7. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения личности // Психологический журнал / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников. – 1984. – Т. 5. – № 4. – С. 65-74.
8. Чеснокова И. И. О психологических основах самовоспитания / И. И. Чеснокова // Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – С. 229-234.

Kara S.

FORMATION REFLECTIVE COMPONENT AS A CONDITION OF PROFESSIONALISM FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION

The article considers the problem of the formation of reflective component as an important condition for the development of professionalism of the future teachers of physical education. Substantiated the role of reflective component reflexive component in the system of training of future specialists of physical education.

Key words: *reflective component, self-esteem, self-awareness, professionalism.*

Стаття надійшла до редакції 07.08.2014 р.